

بسترشناسی تاریخی فهم محتوای حدیث زینت

کریم نجفی* / نعمت‌الله صفری فروشانی**
محمدطاهر یعقوبی*** / صفرعلی قانونی****

چکیده

فهم دقیق‌تر احادیث ائمه علیهم‌السلام نیازمند به بسترشناسی تاریخی است بدین معنا که کلام امام علیه‌السلام در چه زمان، مکان و فضایی نقل شده است. یکی از این احادیث حدیث زینت است. این نوشتار عهده‌دار بسترشناسی تاریخی حدیث زینت است تا بتواند تحلیل دقیق‌تری از آن ارائه نماید. برای این هدف با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و با ارجاع به منابع روایی تاریخی به بررسی وضعیت ویژه دوران امام صادق علیه‌السلام پرداخته و سپس آسیب‌های اجتماعی موجود در عصر ایشان را مورد بررسی قرار داده و در ادامه به کارکردهای حدیث زینت پرداخته است. بررسی و تحلیل‌ها نشان داد که بسترشناسی تاریخی نقش بسیار مهمی در تحلیل محتوای احادیث دارد و در این تحقیق روشن شد که حدیث زینت در پی هویت بخشیدن شیعیان و تحقق همزیستی مسالمت‌آمیز آنان با دیگران و سازمان‌دهی اقلیت شیعی در درون اکثریت سنی نقل شد و نقشه راهی برای تمام شیعیان در همه اعصار است تا آنان را به جایگاه اجتماعی مطلوب برساند.

واژگان کلیدی

گفتمان حدیث زینت، امام صادق علیه‌السلام، حدیث زینت.

karimnajafi32@gmail.com

nsafari8@gmail.com

taher113@gmail.com

گرایش: تاریخ تمدن اسلامی و مدرس دروس معارف اسلامی. (گرایش

ganon1356@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۲/۲۶

*. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه پیام نور.

** استاد گروه تاریخ اسلام جامعه المصطفی علیه‌السلام العالمیه.

*** استادیار گروه تاریخ فرهنگ و تمدن دانشگاه پیام نور.

**** دانش‌آموخته سطح چهار حوزه علمیه قم و دانشجوی دکتری پیام نور رشته مدرسی معارف اسلامی.

تاریخ تمدن اسلامی) و مدرس دروس معارف اسلامی.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۶/۲۵

طرح مسئله

یکی از منابع مهم آموزه‌های شیعی، حدیث شریف زینت است. حدیثی که از امام صادق علیه السلام به سه گونه متعدد نقل شده و حضرت در روایتی رفتار شایسته و نیکوی شیعیان را زینت اهل بیت علیهم السلام دانسته است^۱ و در روایتی دیگر^۲ همزیستی مسالمت‌آمیز و در روایتی^۳ خوش‌زبانی و سخن نیکو را زینت ائمه علیهم السلام دانسته است. امام صادق علیه السلام با بیان حدیث زینت به دنبال مأموریتی بود که به حسب شرایط بر عهده داشت و با تحلیل دقیق محتوای حدیث می‌توان به مأموریت امام پی برد، اما تحلیل دقیق محتوای حدیث علاوه بر شناخت منبع، سند و متن حدیث، نیازمند بسترشناسی تاریخی نیز می‌باشد، بدین معنا که کلام امام در چه فضایی بوده است؟ زیرا بررسی موقعیت زمانی و مکانی، زمینه مناسبی برای تحلیل دقیق‌تر حدیث فراهم می‌کند. از این رو در تحقیق پیش‌رو ابتدا وضعیت ویژه دوره امامت امام صادق علیه السلام مورد بررسی قرار می‌گیرد، سپس به آسیب‌های اجتماعی موجود در عصر امام اشاره و در آخر به کارکردهای حدیث پرداخته می‌شود.

در ارتباط با بسترشناسی این حدیث هیچ‌گونه تألیفی یافت نشد، گرچه بحث زینت از مباحثی است که از گذشته تاکنون مورد توجه همگان بوده و آثار ارزنده‌ای به نگارش درآمده است. از جمله می‌توان به زینت و زیبایی در اسلام، نقش جایگاه زینت و تجمل در سبک زندگی اسلامی، زیبایی و هنر از دیدگاه اسلام، اخلاق در قرآن و معارف قرآن، قرآن و زیبایی‌شناسی، اسراف از دیدگاه اسلام، اسلام و الگوی مصرف، دین و سبک زندگی، نقش زمان و مکان و مقتضیات آنها در گزاره‌های عاشورایی و نقش بسترشناسی در تحلیل قیام عاشورا اشاره نمود؛ اما تمایز قابل‌ذکر پژوهش فعلی در این است که این آثار بیشتر به مسئله زینت و تجمل در دیدگاه اسلامی و نیز در برخی موارد به نقد زینت‌گرایی و همچنین به مسئله سبک زندگی در قرآن و روایات و نقش بسترشناسی در تحلیل عاشور پرداخته و در هیچ‌کدام به نقش بسترشناسی تاریخی حدیث زینت اشاره نشده است.

الف) توضیح واژگان

۱. گفتمان

گفتمان از نظر لغوی به معنی حرکت سریع در جهات مختلف است. گرچه این مفهوم به معنی تجلی

۱. کلینی، اصول الکافی، ج ۲، ص ۷۷.

۲. همان، ص ۲۱۹؛ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۲۱۹؛ نجاشی، رجال نجاشی، ص ۴۳۳.

۳. صدوق، املی، ص ۴۰۰.

زبان در گفتار یا نوشتار به کار برده می‌شود، ولی همان‌طور که از ریشه آن پیداست، در علم کلاسیک بر زبان به‌عنوان حرکت و عمل تأکید شده است.^۱ گفتمان در اصطلاح معانی بسیار متعددی دارد، به‌عنوان نمونه از نظر فوکو عبارت است از تفاوت میان آنچه می‌توان در دوره‌ای معین به‌صورت درست گفت و آنچه در واقع گفته می‌شود.^۲ به‌نظر نگارنده گفتمان چهارچوب نظری و فکری هر مکتبی است که توسط آن اعمال و رفتار پیروان مکتب کنترل و سازمان‌دهی می‌شود که هدف امام صادق علیه السلام در گفتمان حدیث زینت نیز همین بود؛ زیرا هر گفتمانی دلالت‌کننده‌هایی دارد که برخی از این دال‌ها برای گفتمان جنبه محوری دارند و به تعبیر دیگر دال مرکزی نامیده می‌شوند و دال‌های دیگر بر حول محور دال مرکزی قرار دارند.^۳ در حدیث زینت نیز دال مرکزی بازسازی هویت اصیل شیعیان بود که در نتیجه دال‌های دیگری همچون اصلاح رفتار، زبان، هم‌زیستی مسالمت‌آمیز و غیره محقق شد. زمینه شکل‌گیری گفتمان‌ها در تعارض با گفتمان دیگر است، به همین دلیل گفتمان حدیث زینت یکی از اقدامات امام صادق علیه السلام بود تا بدین‌وسیله شیعه را در مرکز نظام اجتماعی قرار دهد، زیرا در زمان امامت امام صادق علیه السلام گفتمان‌های ضدشیعه به راه افتاد، به‌گونه‌ای که هویت اصیل شیعیان را در جامعه مورد هجوم قرار داد.^۴

۲. زین

«زینت» از ماده «زین» می‌آید که مقابل زشتی است.^۵ طریحی در *مجمع البحرین* می‌گوید: «زینت آن چیزی از زیورآلات و لباس و مانند آن است که انسان به‌واسطه آن آراسته می‌شود»؛^۶ در *المحیط* چنین آمده است: «زینت اسم جامعی برای هر چیزی است که به‌واسطه آن آراسته شود و معنای آن زین است».^۷ همچنین، «زین» به معنای آراستن، آراستگی و زینت است و در مفهوم پسندیده بودن، خوبی و نیکویی نیز به‌کاررفته و زینت حقیقی آن چیزی است که به انسان در هیچ‌یک از احوال او، نه در دنیا و نه در آخرت صدمه نزند و عیب و نقصی وارد نکند.^۸

۱. عضدانلو، «درآمدی بر گفتمان یا گفتمانی درباره گفتمان»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۱۰۳ - ۱۰۴، ص ۴۸.

۲. آقابخشی و افشاری، *فرهنگ علوم سیاسی*، ص ۱۹۱.

۳. بهروز لک، «اسلام سیاسی و جهانی شدن»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ش ۱۳، ص ۱۴۹.

۴. جعفریان، «روش ابن‌حزم در نقد اخبار تاریخی»، *حوزه و پژوهش*، ۱۳۸۲، ص ۳۳۷؛ صفری فروشانی، *غالبان*، ص ۳۱۳.

۵. فراهیدی، *العین*، ج ۷، ص ۳۸۷.

۶. طریحی، *مجمع البحرین*، ج ۶، ص ۲۶۲.

۷. صاحب، *المحیط فی الفقه*، ج ۹، ص ۹۴.

۸. راغب اصفهانی، *مفردات فی غریب القرآن*، ص ۲۱۸.

۳. شین

«شین» به معنای عیب و زشتی است و در مقابل «زین» قرار دارد.^۱ مفهوم «شین» در عبارت «ولاتکونوا علینا شینا» نیز عام است و هرگونه زشتی را شامل می‌شود.

ب) بررسی وضعیت ویژه دوران امام صادق علیه السلام

دوران امامت امام صادق علیه السلام (۱۴۸ - ۱۱۴ ق) متمایز با دوران امامان قبلی بود و فرصت‌های بسیار زیادی را در اختیار حضرت قرارداد، زیرا حضرت توانست طولانی‌تر از هر امام دیگری امامت و سرپرستی شیعیان را به عهده داشته باشد.^۲ علاوه بر آن دوران امامت امام صادق علیه السلام مصادف شد با تزلزل بنی‌امیه و فزونی یافتن قدرت بنی‌عباس و همین امر موجب شد تا بنی‌امیه گرفتار مشکلات سیاسی شوند و فرصت ایجاد فشار به امام را نداشته باشند و از طرف دیگر عباسیان نیز چون در پی به‌دست آوردن قدرت با شعار طرفداری از خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله بودند، فشاری از طرف آنان بر امام و شیعیان وارد نشد و این دوران، زمان آرامش نسبی برای شیعیان و امام بود و به همین جهت عصر امام صادق علیه السلام منحصر به فرد بود و حضرت توانست به فعالیت‌های علمی و فرهنگی^۳ و استحکام بنیادهای فکری شیعه بپردازد و هویت جامعه شیعی را بازگرداند تا از این زمان به‌عنوان مذهب جعفری یاد شود.^۴

همچنین فرصت‌های به‌دست‌آمده برای امام صادق علیه السلام موجب شد تا حضرت به نشر حدیث بپردازد، زیرا در زمان‌های قبلی از جمله در زمان بنی‌امیه کسی جرأت نقل حدیث را نداشت، به‌نحوی که مالک ابن انس از امام صادق علیه السلام تا زمان به حکومت رسیدن بنی‌عباس حدیث نقل نکرد.^۵ به همین جهت شیخ مفید می‌گوید: از علمای اسلام فردی به‌اندازه امام صادق علیه السلام حدیث نقل نکرده است.^۶ به‌نحوی که ابوزهره - عالم سنی - به این امر معترف است.^۷ همین امر باعث شد تا آوازه علمی ایشان از امامان دیگر غیر از امام علی علیه السلام بیشتر پیچیده شود، تا جایی که عقوبی گزارش می‌کند که

۱. فراهیدی، *العین*، ج ۷، ص ۳۸۷.

۲. کلینی، *اصول الکافی*، ص ۱۹۳.

۳. پیشوایی، *سیره پیشوایان*، ص ۳۵۴.

۴. کشی، *رجال کشی*، ص ۲۵۵.

۵. ذهبی، *سیر اعلام النبلاء*، ج ۶، ص ۲۵۶.

۶. اربلی، *کشف الغمّه*، ج ۲، ص ۱۶۶.

۷. حیدر، *امام صادق علیه السلام و مذاهب چهارگانه*، ص ۶۶.

دانشمندان در زمان امام صادق علیه السلام وقتی روایتی از او نقل می‌کردند، می‌گفتند: «عالم فاضل به ما اطلاع داد».^۱

عامل دیگری که این دوران را متفاوت کرد، تضارب افکار بود، زیرا علوم مختلفی در میان مسلمانان پدید آمد و همین امر تشنگی علمی عجیبی را به وجود آورد که در گذشته وجود نداشت.^۲ یکی دیگر از فرصت‌های دوران امامت امام صادق علیه السلام، برخورداری از جایگاه اجتماعی در میان مردم مدینه بود، هرچند که اکثریت آنان از اهل سنت بودند.^۳ زیرا امام از طرف مادر منسوب به قاسم بن محمد بن ابوبکر بود که مردم مدینه او را از محدثین بزرگ زمان می‌دانستند و نزد آنان مقبول بود.^۴ علاوه بر این حضرت در نزد اهل سنت از جایگاه علمی و معنوی بسیار بالایی نیز برخوردار بود، به نحوی که او را استاد مسلم ابوحنیفه، مالک ابن انس و شمار زیادی از محدثان بزرگ زمان خود به شمار آورده‌اند. مالک نیز از شخصیت امام تمجید می‌کرد.^۵ همچنین جاحظ - از علمای قرن سوم - می‌گوید: جعفر بن محمد کسی بود که فقهش عالم‌گیر شد.^۶

درباره جایگاه علمی و معنوی امام صادق علیه السلام در میان اهل سنت، سخنان بسیار زیادی از اندیشمندان نقل شده است که استاد اسد حیدر قسمت عمده آن را در کتاب *الامام الصادق و المذاهب الاربعه* گردآورده است.^۷ کثرت دانش‌اندوزان اهل سنت در درس امام صادق علیه السلام نشان‌دهنده عظمت علمی و معنوی و جایگاه اجتماعی ایشان در میان آنها است. این فرصت برای پیشوایان قبل از امام صادق علیه السلام فراهم نشد، به گونه‌ای که ابوزهره می‌نویسد: دانشمندان اسلام با تمام اختلاف نظر، در فردی مثل امام صادق علیه السلام و علم او اتفاق نظر دارند.^۸

عامل دیگری که زمان امام صادق علیه السلام را از زمان‌های دیگر متمایز ساخت، وجود قیام‌هایی همچون قیام زید بن علی در سال ۱۲۲ ق^۹ و قیام محمد نفس زکیه در سال ۱۴۵ ق بود.^{۱۰} گرچه این

۱. یعقوبی، *تاریخ یعقوبی*، ج ۲، ص ۳۸۱.

۲. پیشوایی، *سیره پیشوایان*، ص ۳۵۴.

۳. یعقوبی، *تاریخ یعقوبی*، ج ۳، ص ۴۶؛ کشی، *رجال کشی*، ص ۷۶ - ۷۹.

۴. ابن سعد، *طبقات*، ص ۱۸۹؛ طبری، *تاریخ طبری*، ج ۲، ص ۱۱۸۳.

۵. حیدر، *امام صادق علیه السلام و مذاهب چهارگانه*، ج ۲، ص ۵۳.

۶. جاحظ، *رسائل جاحظ*، ص ۱۰۶.

۷. حیدر، *امام صادق علیه السلام و مذاهب چهارگانه* ج ۱، ص ۶۲ - ۵۱.

۸. همان، ص ۶۶.

۹. طبری، *تاریخ طبری*، ج ۷، ص ۱۶۲ - ۱۶۶.

۱۰. دینوری، *الامامة و السياسة*، ص ۳۷۸.

قیام‌ها جنبه تخریبی داشتند و با شکست مواجه شدند اما توانستند زمینه را برای قیام‌های بعدی مساعد نمایند و نقش امام صادق علیه السلام را برای آینده فعال کنند^۱ و مدت‌زمان زیادی حکومت را درگیر خود نمایند و برای امام فرصت ویژه‌ای را فراهم کنند. این قیام‌ها اثر عمیقی بر بسط و توسعه کل نهضت تشیع گذاشتند، به طوری که بسیاری از فضایی کوفه و رهبران شهرهای دیگر، از اهداف زید پشیمانی و یا با او همدردی نمودند.^۲

تقیه یکی دیگر از فرصت‌هایی بود که برای امام صادق علیه السلام حاصل شد، به گونه‌ای که بیشترین روایات تقیه از ایشان صادر شده است. ظهور تقیه در این عصر معلول فشارهای سهمگین حکومت‌های مرکزی، طولانی بودن دوران امامت حضرت و توفیق فراوان ایشان در نشر معارف، شدت اختلاف اقلیت شیعیان با اکثریت سنی و فعالیت غالیان بود.^۳ به همین جهت بیشتر فعالیت‌های امام در این عصر به صورت پنهانی انجام گرفت، لذا تاریخ به طور دقیق چگونگی کار امام را گزارش نکرده است اما به طور مسلم رهبری شیعه دارای برنامه و فعالیت‌های پنهانی در جهت انسجام امامی‌مذهبان بود که در دوره‌های بعد آثارش نمایان شد.^۴

ج) آسیب‌های اجتماعی موجود در عصر امام صادق علیه السلام

عصر امامت امام صادق علیه السلام فقط دارای فرصت نبود بلکه در این زمان آسیب‌های متعددی امام و شیعیان را تهدید می‌نمود. از این رو چون حدیث زینت ناظر به مسائل اجتماعی است، در اینجا تنها به مهم‌ترین آسیب‌های اجتماعی موجود در عصر امام صادق علیه السلام پرداخته می‌شود.

۱. وجود غالیان

غالیان از جمله کسانی بودند که با رخنه نمودن در درون جامعه شیعیان، تلاش کردند تا آنان را از درون متلاشی نموده و چهره خارجی آنان را نیز خراب نمایند؛ به نحوی که یکی از خوارج، شیعه را مورد تهمت قرارداد که شیعه به جهت دوستی با اهل بیت علیهم السلام از انجام عمل صالح بی‌نیاز و عذاب اخروی از آنها برداشته شده است!^۵

۱. جعفری، تشیع در مسیر تاریخ، ص ۳۱۲.
۲. ابوالفرج اصفهانی، مقاتل الطالبیین، ص ۱۴۵ به بعد.
۳. صفری فروشانی، نقش تقیه در استنباط، ص ۹۴ - ۹۳.
۴. طقوش، دولت عباسیان، ص ۶۷.
۵. ابوالفرج اصفهانی، مقاتل الطالبیین، ج ۲۰، ص ۱۰۷.

غلات با دروغ بستن به اهل بیت علیهم السلام و منتسب کردن خود به آنان، موجب کینه مردم نسبت به اهل بیت علیهم السلام شدند و مکتب تشیع را منزوی نمودند و مانع از نشر مبانی تشیع شدند،^۱ به حدی که حتی بسیاری از رهبران و نویسندگان اهل سنت^۲ تفاوت چندانی بین غلات و شیعیان قائل نشدند و پیروان خود را از پذیرش احادیث آنان منع کردند.^۳ از این رو عمده آسیب غالبان، فراهم نمودن زمینه نگاه منفی به امام صادق علیه السلام و شیعیان بود.

آسیب دیگر وجود غالبان، ایجاد تفرقه بین شیعیان بود. به نحوی که در روایتی عیسی جرجانی به امام صادق علیه السلام گفت که گروهی از غلات، شما را به جای خدا عبادت می کنند و تعدادی دیگر نسبت پیامبری به شما می دهند. راوی می گوید، امام صادق علیه السلام با شنیدن این مطلب چندان گریه کردند که صورت مبارکش از اشک چشمش خیس شد، سپس فرمود: اگر خداوند آنان را در دسترس من قرار دهد و من خون آنان را نیزم، خداوند خون فرزندانم را به دست من بریزد.^۴ غلات با نادیده گرفتن اراده خداوند، بر علم غیب امامان و توانایی آنها در تقسیم روزی و تعیین اجل بندگان تأکید می کردند و این شبهه را به وجود آوردند که باوجود این توانایی ها در ائمه، چرا ایشان مانع از رسیدن ضرر نمی شوند، و با این روش در امامت آنان تردید ایجاد کردند.^۵

ابوبصیر می گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: غلات می گویند که شما تعداد قطرات باران و عدد سنگ ها و برگ درختان و وزن موجودات در دریا را می دانید، امام دست ها را به آسمان بلند کرد و فرمود: سبحان الله، سبحان الله، قسم به خدا که کسی به این امور آگاه نیست.^۶ شماری از غلات نیز برای نماز و روزه و حج، واقعیتی قائل نبودند و محبت امام را کافی می دانستند و با اباحه گری، بسیاری از مفاسد را انجام می دادند.^۷

خطر دیگر غالبان برای جامعه شیعی این بود که آنان تلاش کردند تا مفاهیم دینی را تأویل ببرند و نمادین جلوه دهند. آنها از قول امام صادق علیه السلام نقل کردند که هر کس امام را شناخت، هر کاری که دوست دارد می تواند انجام دهد اما امام فرمود که هرگاه شناخت به معنای معرفت حاصل شد،

۱. صدوق، *امالی*، ص ۲۷ - ۲۶.
۲. صفری فروشانی، *غالبان*، ص ۳۱۳.
۳. جعفریان، *حیات فکری سیاسی امامان شیعه*، ص ۳۳۷.
۴. سهیمی، *تاریخ جرجان*، ص ۳۲۲.
۵. کشی، *رجال کشی*، ص ۳۲۵ - ۳۲۴.
۶. همان، ص ۲۹۹.
۷. نوبختی، *فرق نوبختی*، ص ۷۴.

اعمال نیز قبول می‌شود^۱ و به همین جهت امام بارها به شیعیان خود فرمود که احادیث مغیره بن سعید العجلی (یکی از شیعیان افراطی) را نپذیرند.^۲

بنابراین غلات در این دوره از تاریخ امامت امام صادق علیه السلام تأثیر به‌سزایی در تخریب ایشان و شیعیان واقعی آن حضرت داشتند. همچنین آنها با حدیث‌سازی و انتساب به امام صادق علیه السلام جایگاه امامت را پایین آوردند که نمونه بارز آن ابوالخطاب و یاران او بودند و به همین جهت است که امام رضا علیه السلام او را مورد لعن قرارداد.^۳

۲. عدم هم‌زیستی مسالمت‌آمیز

یکی دیگر از آسیب‌های اجتماعی در زمان امام صادق علیه السلام عدم هم‌زیستی مسالمت‌آمیز بین مسلمانان بود، به طوری که برخی از اصحاب امام معاشرت با اهل سنت را ترک کردند. آنها معتقد بودند که اگر در برخورد با اهل سنت عقیده خود را بیان کنند، موجب کینه و دشمنی خواهد شد و اگر عقیده خود را مخفی و تقیه نمایند، خود را مقصر در ادای حق دانسته‌اند.^۴ درحالی که توصیه بر وحدت بین مسلمانان از آموزه‌های مهم اسلامی است و قرآن به آن تأکید نموده است.^۵

از این رو یکی از عواملی که موجب عدم هم‌بستگی بین اهل سنت و شیعیان گردیده بود، وجود فرقه‌های مختلف بود. به‌عنوان مثال زیدیه در ابتدا رنگ و بوی سیاسی داشت اما بعد از قتل زید بن علی به فرقه فکری تبدیل شد.^۶ همین عامل موجب شد تا بسیاری از شیعیان از زید دور شوند و هم‌بستگی میان آنان از بین برود؛ اما آنچه حائز اهمیت است، اختلاف زیدیه با امامیه در مسئله تقیه بود، چراکه تقیه از مسائل مهم مکتب امامیه محسوب می‌شود که علی‌رغم تأکید امام صادق علیه السلام بر این مسئله، زیدیه مخالف تقیه بودند و قیام به سیف را واجب می‌دانستند.^۷

عامل دیگری که موجب اختلاف بین شیعیان امامی گردید، احکام فقهی آنان بود چون برخی متمایل به پذیرش عمل اصحاب حدیث کوفه بودند و بر پایه دستورات آنان عمل می‌کردند.^۸

۱. کلینی، اصول کافی، ج ۴، ص ۴۶۴.

۲. نوبختی، فرق نوبختی، ص ۴۳.

۳. کشی، رجال کشی، ص ۲۲۴.

۴. مکارم شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۴۱۰-۴۰۵.

۵. آل عمران (۳): ۱۰۳.

۶. ابن کثیر، البدایة و النهایة، ج ۹، ص ۳۱۱؛ ذهبی، تذکرة الحفاظ، ج ۴، ص ۳۰۰؛ اصفهانی، مقاتل الطالبین، ۱۳۹-۱۳۰.

۷. صابری، تاریخ فرق اسلامی، ج ۲، ص ۸۱.

۸. اشعری، المقالات و الفرق، ص ۲۱۸؛ صدوق، من لایحضر الفقیه، ج ۴، ص ۱۱۸.

این اختلاف در احکام اعتقادی باعث تفرقه میان شد. شیعیان به‌عنوان نمونه فرقه مرجئه معتقد بودند که مسلمان با ارتکاب گناه کبیره از اسلام خارج نمی‌شود و همین امر موجب شد تا سکوت اختیار کنند و اطاعت محض از حکومت داشته باشند و بگویند که اگر امام مرتکب گناه کبیره شد، از مسلمانی خارج نمی‌شود و نماز خواندن با او نیز صحیح است، آنها اعتقاد داشتند که همه‌چیز به ایمان بستگی دارد و اگر ایمان درست باشد، نبود عمل به آن ضرر نمی‌زند.^۱ این اندیشه باعث شد که روح انقلابی اسلام از بین برود، چراکه مردم بدون هیچ قید و شرطی حکمرانی امویان و دیگر حاکمان را می‌پذیرفتند هرچند آزار و اذیت آنان به بالاترین حد خود برسد.^۲ بنابراین تفکرات این فرقه برای شیعیان امامی بسیار خطرناک بود زیرا آنان با این نوع تفکر زمینه را برای خلافت فراهم ساختند و حتی معتقد بودند که برای از بین بردن جنگ‌های داخلی میان مسلمانان، مانعی ندارد که دو خلیفه هم‌زمان باهم حکومت کنند. مرجئه با این اندیشه‌های انحرافی خود، فضای فکری جامعه را آلوده و شکافی عمیقی میان جامعه شیعیان ایجاد کردند.^۳

همچنین تفکر اعتزالی نیز که توسط واصل بن عطا نشر پیدا کرد و به نام معتزله نام گرفت،^۴ توانست در وضعیت فکری، فرهنگی و اجتماعی شیعیان تأثیر زیادی بگذارد. بنابراین صدور حدیث زینت به جهت جو فرهنگی و اجتماعی حاکم بر آن زمان بود.

۳. بی‌توجهی یا عدم آگاهی برخی از اصحاب به حساسیت‌های زمانه

در زمان امام صادق علیه السلام شیعیان پراکندگی بسیاری داشتند بیشتر آنان در عراق و آن‌هم در کوفه بودند و در سایر مراکز عراق شیعه چندانی وجود نداشت، و یا در شهری مثل مدینه شیعیان در اقلیت بودند.^۵ به همین جهت بی‌توجهی و یا عدم آگاهی بعضی از اصحاب امام از حساسیت‌های موجود، باعث به وجود آمدن آسیب‌های اجتماعی برای امام و شیعیان شد. به‌عنوان مثال ابان بن تغلب از اصحاب و راویان ثروتمند امام صادق علیه السلام زنی را در مکه متعه کرد ولی آن زن برایش نقشه کشید و توانست او را در صندوقی حبس کند! آنگاه توسط چند کارگر، صندوق را به باب‌الصفای مسجدالحرام آوردند و به ابان گفتند: «اینجا باب‌الصفای است، می‌خواهیم فریاد بزنیم این ابان بن تغلب است و قصد زنا با زنی را داشت.

۱. شهرستانی، *ملل و نحل*، ج ۱، ص ۱۶۲.

۲. معروف حسنی، *سیرة الائمة الاثنی عشر*، ۱۳۷۱، ص ۱۷۴.

۳. قیومی، *الخوارج و المرجئه*، ص ۱۳۴ - ۱۳۳؛ ص ۱۰۹ - ۱۰۸.

۴. مسعودی، *مروج الذهب*، ج ۴، ص ۲۲.

۵. ابن معین، *تاریخ یحیی بن معین*، ج ۴، ص ۳۷۲.

پس ابان با پرداخت ده هزار درهم به آنها خود را آزاد کرد.^۱ وقتی این خبر به امام صادق علیه السلام رسید «فرمود: مردم را با اعمالتان به خود دعوت کنید نه با زبانتان، مایه زینت ما باشید، موجب ننگ ما نباشید».^۲ گرچه ابان کار حرامی را انجام نداده بود اما به جهت اینکه اهل سنت در مکه و مدینه در اکثریت بودند و متعه را حرام می دانستند و در این زمان به گونه ای فرهنگ سازی شده بود که اگر کسی ازدواج موقت انجام می داد، این عمل زنا تلقی می شد^۳ و از طرفی چون برای شیعیان که در اقلیت بودند بسیار خطرناک بود؛ به همین دلیل حضرت به اصحاب فرمود: «در مکه و مدینه، متعه را به من ببخشید؛ زیرا با من در رفت و آمد هستید. می ترسم شما را بگیرند و اتهام زنا بزنند و سپس بگویند اینها اصحاب جعفرند».^۴

ابان بن تغلب از مشاهیر اتباع تابعین در کوفه بود.^۵ شاهد بر مدعی اینکه وقتی به مدینه می آمد، حلقه درس دیگران تعطیل می شد و حتی ساریه النبی (ستونی در مسجد النبی) به او واگذار می شد.^۶ همچنین وقتی نزد امام صادق علیه السلام می آمد، حضرت به او احترام می نمود و دستور می داد بالشتی برای وی بیاورند، با او دست داده و معانقه می کرد و از احوال او جويا می شد.^۷ اینها قرائنی است که ابان در مدینه نبود و از اوضاع و احوال فرهنگی و اجتماعی مکه و مدینه آگاهی کامل نداشت. از طرفی ابان بن تغلب یک فرد عادی نبود و در میان شیعیان بسیار برجسته بود و بسیاری از اهل سنت همچون احمد بن حنبل، یحیی بن معین، نسائی، ابوحاتم و دیگران او را ثقه دانستند.^۸ بنابراین توجه نداشتن برخی از شیعیان و اصحاب به حساسیت های زمانه، زمینه بدبینی به امام شیعیان را فراهم نمود.

د) کارکرد گفتمان حدیث زینت

۱. هویت بخشی به شیعیان

چنانچه بیان شد در عصر امام صادق علیه السلام گروه های ضد شیعی با ترویج اباحه گری^۹ و تأویل بردن

۱. مفید، رساله المتعه، ص ۱۵.

۲. کلینی، اصول الکافی، ج ۲، ص ۷۷.

۳. مطهری، نظام حقوق زن در اسلام، ص ۴۷.

۴. مفید، رساله المتعه، ص ۱۵.

۵. ابن حبان، مشاهیر علماء الامصار، ص ۲۵۹.

۶. نجاشی، رجال نجاشی، ج ۱، ص ۱۱.

۷. حلی، ترویج خلاصه الاقوال، ج ۱، ص ۱۰ - ۹.

۸. حافظ مزنی، تهذیب الکمال، ج ۲، ص ۷؛ ابن سعد، طبقات، ج ۶ ص ۳۴۲؛ ابن ابی حاتم، الجرح و التعديل، ج ۱، ص ۳۷۹؛

ابن حبان، مشاهیر علماء الامصار، ج ۶ ص ۶۷؛ ذهبی، تذکره الحفاظ، ج ۱، ص ۶

۹. نوبختی، فرق، ص ۷۴.

مفاهیم دینی شیعه و با دروغ بستن به اهل بیت^{علیهم‌السلام} و منتسب کردن خود به آنان، موجب کینه و دشمنی مردم نسبت به آنان شدند و مکتب تشیع را منزوی کرده و مانع از نشر مبانی تشیع شدند.^۱ همچنین آنها با تأکید بر علم غیب امامان و توانایی آنها در تقسیم روزی و تعیین اجل بندگان، اراده الهی را نادیده انگاشتند و بدین طریق در امامت آنان تردید ایجاد کردند.^۲ اعمال و رفتار گروه‌های ضدشیعه به‌حدی چهره و هویت اصلی شیعیان را تخریب کرد که بسیاری از غیرشیعیان، تفاوت چندانی بین شیعه و ضدشیعه قائل نبودند.^۳

اما امام صادق^{علیه‌السلام} با بیان حدیث زینت، اقدام به بازسازی هویت شیعی نمود. چنانچه در این حدیث به شیعیان فرمود: مایه زینت ما باشید و مایه ننگ ما نباشید،^۴ زیرا یکی از عواملی که در زمان حضرت موجب ننگ و از دست رفتن هویت شیعیان شد، معرفی آنان توسط فرقه‌های ضدشیعی بود. به همین جهت حضرت شیعیان را از نشست و برخاست با گروه‌های انحرافی همچون غلات منع نمود و مایه زشتی دانست و با اشاره به ابوالخطاب و غالیان، به مفضل فرمود: ای مفضل با غلات نشست و برخاست نکنید و با آنان هم‌غذا نشوید و همراهشان چیزی ننوشید و با آنان مصافحه نکنید.^۵ امام صادق^{علیه‌السلام} شیعیان را از هم‌نشینی با اهل بدعت نیز نهی نمود، زیرا هم‌نشینی با آنان را موجب کفر و گمراهی آشکار در قلب دانست^۶ و آنها را بدتر از مجوس و یهود و نصارا و مشرکین برشمرد.^۷ از این رو اگر امام صادق دست به چنین اقدامی نمی‌زد و شیعیان را از ارتباط با دشمنان نهی نمی‌کرد، هویت اصیل شیعیان تخریب می‌شد و شیعه طور دیگری به دنیا معرفی می‌شد.

گرچه امام صادق^{علیه‌السلام} شیعیان را از نشست و برخاست با برخی از گروه‌ها نهی نمود^۸ ولی در مقابل آنها را به مشارکت اجتماعی، با اهل سنت تشویق نمود^۹ تا بدین‌وسیله برای شیعیان در مقابل اجتماع، ایجاد تکلیف نماید، چراکه تشیع منشأ بسیاری از ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی است و اگر شیعه مسئولیت‌پذیر نبود، نمی‌توانست در مقابل ناهنجاری‌های اجتماعی خود را حفظ نموده و به آنها پاسخ دهد

۱. صدوق، *امالی*، ص ۲۷ - ۲۶.

۲. کشی، *رجال*، ص ۳۲۵ - ۳۲۴.

۳. جعفریان، «روش ابن حزم در نقد اخبار تاریخی»، *حوزه و پژوهش*، ۱۳۸۲، ص ۳۳۷؛ صفری فروشانی، *غالیان*، ص ۳۱۳.

۴. کلینی، *اصول الکافی*، ج ۲، ص ۷۷؛ حر عاملی، *وسائل*، ج ۱۶، ص ۲۱۹؛ صدوق، *امالی*، ص ۴۰۰.

۵. کشی، *رجال*، ح ۵۲۵.

۶. گیلانی، *مصباح الشریعه*، ص ۳۸۹.

۷. کشی، *رجال*، ص ۳۰۰.

۸. کشی، *رجال*، ح ۵۲۵؛ گیلانی، *مصباح الشریعه*، ص ۳۸۹.

۹. کلینی، *اصول الکافی*، ج ۲، ص ۲۱۹؛ حر عاملی، *وسائل*، ج ۱۶، ص ۲۱۹؛ نجاشی، *رجال*، ص ۴۳۳.

و در آن مضمحل می‌شد و هویت خود را از دست می‌داد. همچنین هدف امام صادق علیه السلام از مشارکت دادن شیعیان در امور اجتماعی،^۱ برخورداری شیعیان از امتیازات اجتماعی بود و تا زمانی که هویت آنان به وسیله حضور در اجتماع تثبیت نمی‌شد، نمی‌توانستند از امتیازات اجتماعی برخوردار شوند. امام صادق علیه السلام با بیان حدیث زینت به ویژگی‌های خاص شیعیان همچون رعایت تقوا، رکوع و سجود طولانی، راست‌گویی و غیره پرداخت^۲ تا بدین‌وسیله شیعیان را از دیگر گروه‌ها متمایز نماید و شیعه را به‌عنوان یک مذهب و روش معرفی کند. در همین رابطه امام صادق علیه السلام به یکی از اصحاب خود به نام ابی‌اسامه بن زید می‌گوید:

سلام مرا به هر کس که پیرو ما است و به گفته‌های ما گوش می‌کند، ابلاغ کن و از طرف من بگو: من شما را به تقوای الهی و پرهیزکاری در دینتان و تلاش و کوشش در راه خدا و راست‌گویی و امانت‌داری و سجده‌های طولانی و نیکو همسایه‌داری و ... سفارش می‌کنم؛ زیرا هرگاه کسی از شما در دینش ورع داشته باشد و راست بگوید و امانت را رد کند و اخلاقش را با مردم نیکو گرداند، مردم می‌گویند: این جعفری‌مذهب است و این مرا شادمان می‌سازد و از بابت آن شادمان می‌شوم و می‌گویند: این است روش ادب و تربیت جعفر صادق، ولی اگر برخلاف این باشد، گرفتاری آن به من می‌رسد و گفته می‌شود که این هم اثر تربیتی او است.^۳

امام صادق علیه السلام درباره کسانی که با ترویج اباحه‌گری، دوستی و محبت به امام را برای نجات از عذاب کافی دانستند^۴ و هویت اعتقادی شیعیان را در جامعه تخریب نمودند، فرمود:

سوگند به خدا کسی مقرب نمی‌گردد، مگر به طاعت و ما مدرکی برای دوری از آتش در دست نداریم! و نه کسی به نفع خود بر خدا حقی دارد. هر کس مطیع و فرمان‌بردار خدا باشد، دوست ما است؛ و هر کس خدا را معصیت کند، دشمن ما خواهد بود و کسی به ولایت ما نمی‌رسد مگر با عمل و دوری از حرام.^۵

امام صادق علیه السلام با این روش، اعتقاد واقعی شیعیان را بیان کرد و آنها را از دیگران متمایز نمود.

۱. همان.

۲. کلینی، *اصول الکافی*، ج ۲، ص ۷۷.

۳. حرّ عاملی، *وسائل*، ج ۸، ص ۳۸۹.

۴. نوبختی، *فروق*، ص ۷۴.

۵. کلینی، *اصول الکافی*، ج ۲، ص ۷۴.

۲. ایجاد وحدت و همزیستی مسالمت‌آمیز

در حقوق بین‌الملل، همزیستی مسالمت‌آمیز را این‌گونه تعریف کرده‌اند: زندگی ملت‌ها و اقوام مختلف به‌صورتی که در برابر قانون برابر باشند و حقوق همدیگر را رعایت و منازعات را به‌صورت مسالمت‌آمیز حل‌وفصل کنند.^۱ اما چنانچه گذشت در دوره امامت امام صادق علیه السلام همزیستی مسالمت‌آمیز بین مسلمانان دچار آسیب شد، به‌طوری‌که برخی از اصحاب امام معاشرت با اهل سنت را ترک کردند^۲ و عواملی همچون فرقه‌های موجود در عصر امام^۳ و همچنین احکام گوناگون فقهی^۴ و اعتقادی^۵ موجب تفرقه گردید. این اختلاف‌ها برای مسلمانان و از جمله شیعیان بسیار خطرناک بود؛ چون دشمنان - از جمله دستگاه خلافت - از آن بهره‌برداری کردند و همبستگی بین آنان را از بین بردند.^۶

امام صادق علیه السلام در پی این آسیب اجتماعی، اقدام به زمینه‌سازی برای همزیستی مسالمت‌آمیز نمود و خوش‌زبانی و معاشرت نیکو را موجب زینت دانست؛^۷ زیرا خوش‌زبانی یکی از ابعاد مهم خوش‌خلقی است که موجب محبت و جلب قلوب دیگران می‌شود^۸ و باعث آبادانی شهرها و طولانی شدن عمر انسان‌ها می‌گردد.^۹ به همین جهت امام صادق علیه السلام می‌فرماید: با منافق با زبانت به‌طور ساختگی رفتار کن و برای مؤمن محبتت را خالص گردان و با یهودی خوش‌رفتار باش.^{۱۰} برخورد گوناگون با عقاید مختلف، حکایت از همزیستی مسالمت‌آمیز با پیروان دیگر ادیان دارد.

امام صادق علیه السلام تقیه را نیز زمینه‌ساز همزیستی مسالمت‌آمیز دانست و از پدرشان حکایت کرد که هر کس تقیه را مراعات کند، خدا او را بالا می‌برد و هر کس به تقیه عمل نکند، خدا او را پست می‌کند.^{۱۱} این روایت حاکی از آن است که تقیه موجب عزت اجتماعی شده و رعایت حال دیگران موجب می‌شود که احترام مؤمنان در میان جامعه حفظ شود. امام در همین رابطه ایمان را به گوهری

۱. کریمی‌نیا، «ادیان الهی و همزیستی مسالمت‌آمیز»، *رواق اندیشه*، ۱۳۸۲، ص ۸۹.

۲. مکارم، *تفسیر نمونه*، ج ۱، ص ۴۱۰ - ۴۰۵.

۳. ابن کثیر، *البدایة و النهایة*، ج ۹، ص ۳۱۱؛ ذهبی، *تذکرة الحفاظ*، ج ۴، ص ۳۰۰؛ اصفهانی، *مقاتل الطالبین*، ص ۱۳۹ - ۱۳۰.

۴. الهامی، *سیری در تاریخ تشیع*، ص ۴۰۳.

۵. شهرستانی، *ملل و نحل*، ج ۱، ص ۱۶۲.

۶. حیدر، *امام صادق علیه السلام و مذاهب چهارگانه*، ص ۱۸۵.

۷. صدوق، *أمالی*، ص ۴۰۰.

۸. کلینی، *اصول الکافی*، ج ۱، ص ۲۷.

۹. همان، ج ۲، ص ۱۰۰.

۱۰. حرعاملی، *وسائل*، ج ۱۲، ص ۲۰۱.

۱۱. کلینی، *اصول الکافی*، ج ۱، ص ۲۱۷.

گران بها تشبیه نمود و روش حفظ آن را در تقیه، و عدم رعایت آن را سبب نابودی مؤمنان واقعی دانست.^۱ همچنین حضرت وفای به عهد و ادای امانت را زمینه‌ساز هم‌زیستی مسالمت‌آمیز دانست^۲ و به همین جهت در مورد دشمنان نیز این موارد باید اجرا شود.^۳ زیرا این دو صفت اساس هم‌زیستی مسالمت‌آمیز است، چراکه موجب اطمینان خاطر از جانب افراد و زمینه ساز اعتماد به دیگران است. راست‌گویی نیز نقش مؤثری در هم‌زیستی مسالمت‌آمیز دارد، زیرا آثاری همچون جلب رحمت الهی،^۴ فزونی برکت و فراوانی رزق^۵ و افزایش ثروت را به ارمغان می‌آورد.^۶

یکی دیگر از امور زینت‌بخش، اهتمام ورزیدن به واجبات است، به همین دلیل امام صادق علیه السلام خطاب به یکی از اصحاب به نام سلیمان مهران فرمود: «شیعیان در صورتی مایه زینت ما هستند که با مردم به نیکی و خوشی سخن بگویند و اهل ورع و زهد و امانت باشند و شبانه‌روز پنجاه‌ویک رکعت نماز بخوانند و شب‌زنده‌دار و روزه‌دار باشند».^۷ امام صادق علیه السلام فرمود: «شیعیان ما را در سه وقت امتحان کنید: در وقت نماز که چگونه بر آن محافظت می‌کنند، در نزد اسرار آنها که چگونه آن را از دشمنان ما حفظ می‌کنند و در نزد اموالشان که چگونه با آن با برادران خویش همدردی می‌کنند».^۸

مشارکت اجتماعی زمینه‌ساز هم‌زیستی مسالمت‌آمیز نیز می‌باشد به همین دلیل است که به حضور شیعیان در مساجد فرقه‌های غیرشیعه نیز تأکید شده است^۹ حتی نمازخواندن با آنان از فضیلتی معادل نمازخواندن با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برخوردار است^{۱۰} و نه تنها به خواندن نماز در مسجدی که امام جماعت آن از مخالفان بوده، سفارش شده، بلکه از برقراری چند نماز جماعت که نشانه اختلاف و چنددستگی است منع نموده‌اند.^{۱۱} روایات متعددی نیز وجود دارد که حکایت از ضرورت شرکت در جماعت مسلمانان دارند، حتی اگر شخص شرکت‌کننده تحمل همراهی کامل را نداشت، به شکل

۱. همان، ص ۲۱۸.

۲. همان، ج ۲، ص ۱۶۲.

۳. همان، ج ۵، ص ۱۳۳.

۴. طوسی، *امالی*، ج ۶، ص ۳۵۰.

۵. حرعاملی، *وسائل*، ج ۱۹، ص ۷۹ و ۶۸.

۶. همان.

۷. طوسی، *امالی*، ص ۴۴۰؛ حرعاملی، *وسائل*، ج ۱۲، ص ۱۹۳.

۸. طباطبایی بروجردی، *جامع احادیث الشیعه*، ج ۴، ص ۵۸.

۹. کلینی، *اصول الکافی*، ج ۲، ص ۶۳۵.

۱۰. همان، ج ۳، ص ۳۸۰.

۱۱. طوسی، *امالی*، ج ۳، ص ۵۵.

ظاهری همراهی کند.^۱ ائمه نیز خودشان اولین کسانی بودند که به این حکم عمل کردند. امام کاظم علیه السلام ضمن بیان اینکه امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام پشت سر مروان بن حکم نماز خواندند، تأکید کرد که ما هم با مسلمانان دیگر نماز می‌خوانیم.^۲ بنابراین از دیدگاه ائمه، شرکت در مراسم‌های اجتماعی که به وحدت جامعه و مستحکم‌تر شدن پیوند اجتماعی کمک کند، مطلوب است. امام صادق علیه السلام به شیعیان توصیه کرد که هیچ عمل خیری یافت نشود که دیگران در آن بر شما سبقت‌گیرند؛ زیرا شما نسبت به آن عمل خیر اولی هستید.^۳ در این روایت واژه «خیر» شامل هر خیری می‌شود و از شیعیان خواسته شده تا در هر خیری پیش قدم باشند؛ زیرا پیش قدمی شیعیان در جامعه، کاملاً آنان را ممتاز می‌کند. همسایه‌داری نیکو نیز از اموری است که موجب هم‌زیستی مسالمت‌آمیز می‌گردد. در این خصوص گفته شده که کسی که به آزار و اذیت همسایه‌اش بپردازد، مورد لعن و نفرین قرار می‌گیرد^۴ و بوی بهشت بر او حرام می‌شود.^۵

از این‌رو با تحقق هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، پیامدهای اجتماعی زیادی بر شیعیان مترتب می‌شود. به‌عنوان نمونه امنیت اجتماعی یکی از این آثار است، چون در دیدگاه ائمه هر چیزی که امنیت را به خطر بیندازد، مردود است و دوری از هم‌زیستی مسالمت‌آمیز یکی از زمینه‌های اختلاف است و به همین جهت است که ائمه حکومت فاسق را بهتر از نبود حکومت دانسته‌اند.^۶ همچنین هم‌زیستی مسالمت‌آمیز موجب رفع نیازهای افراد در جامعه می‌شود و سفارش امام صادق علیه السلام به مشارکت اجتماعی برای همین امر است.^۷ حدیث زینت و امثال آن بیانگر این حقیقت است که اگر کسی بخواهد خود را از جامعه کنار بکشد و با دیگران معاشرت نکند، صرفاً یک‌دست کمک‌کننده را از آنان بازداشته اما در عوض دست‌های بسیاری را در مواقع خاص که می‌توانند در زندگی‌اش به او کمک کنند، از دست داده است.^۸ از این‌رو تلاش امام صادق علیه السلام در پی هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، بدین جهت است که دوران ایشان یکی از حساس‌ترین دوره‌های تاریخی بود و تلاش‌های فراوانی توسط حضرت

۱. حر عاملی، وسائل، ج ۸، ص ۲۹۹.
۲. همان ص ۳۰۱.
۳. کلینی، اصول الکافی، ج ۲، ص ۲۲۰.
۴. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۱، ص ۲.
۵. حر عاملی، وسائل، ج ۱۲، ص ۱۲۷.
۶. نهج البلاغه، خ ۴۰.
۷. کلینی، اصول الکافی، ج ۲، ص ۶۳۵.
۸. همان، ص ۱۱۷.

در جهت ترکیب جماعت‌های اسلامی صورت گرفت و بسیاری از فرقه‌ها، موضع سازش کارانه اتخاذ نمودند.^۱

۳. سازمان‌دهی اقلیت شیعه در درون اکثریت سنی

چنانچه گذشت، زمان امام صادق علیه السلام به نحوی بود که بیشتر شیعیان در کوفه زندگی می‌کردند و در مدینه نیز در اقلیت بودند.^۲ به همین جهت بی‌توجهی برخی شیعیان از حساسیت‌های موجود باعث به وجود آمدن آسیب‌های اجتماعی همچون از دست رفتن آبرو^۳ و جان شیعیان شده بود.^۴ اما امام صادق علیه السلام بهره‌گیری از با حدیث زینت اقدام به سازمان‌دهی اقلیت شیعه در میان اکثریت سنی نمود و آنان را به مشارکت در امور اجتماعی تشویق نمود.^۵ به طوری که حدودمرزی بین شیعه و سنی قائل نشد. حتی فاصله گرفتن از جامعه اسلامی را - هرچند به مقدار ناچیز - خروج از اسلام دانست.^۶ این روایات نشان می‌دهند که هرچند ائمه در زمانی زندگی می‌کردند که بیشتر افراد آن جامعه، تابع آنان نبودند، اما ایشان به دلیل مصلحت‌هایی که در مراودات اجتماعی می‌دیدند، به هیچ‌وجه راضی نبودند که پیروانشان از اجتماع کناره بگیرند و به گروهی در حاشیه تبدیل شوند.^۷ زیرا در این صورت آسیب‌پذیری آنان بالا می‌رفت و در اکثریت سنی مضمحل می‌شدند؛ بنابراین هدف امام از سازمان‌دهی شیعیان، غلبه‌دادن اقلیت شیعی بر اکثریت سنی است، به نحوی که هرکدام از شیعیان خاص حضرت، در شاخه‌ای متخصص شدند^۸ و در مناطق مختلف پاسخ‌گوی بسیاری از مسائل اساسی بودند^۹ و علاوه بر اینکه اقلیت شیعه در میان اکثریت سنی مضمحل نشد بلکه اقلیت شیعه به نحوی غالب شد که بسیاری از اهل سنت از شاگردان امام صادق علیه السلام قرار گرفتند و از مقام علمی حضرت سخن گفتند.^{۱۰}

۱. جعفری، *تشیع در مسیر تاریخ*، ص ۳۰۴.

۲. ابن معین، *تاریخ یحیی بن معین*، ج ۴، ص ۳۷۲.

۳. مفید، *رسالة المتعة*، ص ۱۵.

۴. حر عاملی، *وسائل*، باب ۳۱.

۵. کلینی، *اصول الکافی*، ج ۲، ص ۲۱۹؛ حر عاملی، *وسائل*، ج ۱۶، ص ۲۱۹؛ نجاشی، *رجال نجاشی*، ص ۴۳۳.

۶. همان، ص ۴۰۴.

۷. رستمیان، «ائمه علیهم السلام منادی هم‌زیستی مسالمت‌آمیز»، *مجله هفت آسمان*، پاییز ۱۳۸۹، شماره ۴۷.

۸. طوسی، *امالی*، ص ۲۷۵.

۹. امین، *سیره معصومان علیهم السلام*، ج ۵، ص ۶۶؛ شهیدی، *زندگانی امام صادق جعفر بن محمد علیه السلام*، ص ۶۵ و ۶۶.

به نقل از: ابن خلکان، *وفیات الاعیان*، ج ۱، ص ۲۹۱؛ صفایی، *هشام بن حکم مدافع حریم ولایت*، ص ۱۴.

۱۰. حیدر، *امام صادق علیه السلام و مذاهب چهارگانه*، ج ۲، ص ۵۳.

بنابراین اصول هم‌زیستی مسالمت‌آمیز اقتضا دارد که این فاصله حتی در مورد پیروان ادیان دیگر نیز وجود نداشته باشد؛ زیرا در سیره ائمه شاهدیم که آنان با یهودیانی که در جامعه اسلامی زندگی می‌کردند، هم‌پیمان بودند،^۱ زیرا هم‌زیستی مسالمت‌آمیز برکات مختلفی را برای جامعه انسانی در پی دارد، یکی از این برکات سازمان‌دهی اقلیت در میان اکثریت است. شخصی به امام صادق علیه السلام عرض کرد که خاندان فلانی به همدیگر نیکی می‌کنند، امام فرمود: «در این صورت هم جمعیتشان فزونی می‌یابد و هم اموالشان زیاد می‌شود و مادامی که این‌گونه هستند، این وضعیت باقی می‌ماند.»^۲ در این روایت حضرت فزونی جمعیت و ازدیاد مال را شرط بقاء دانستند. از این‌رو تلاش امام برای این است که اقلیت شیعی را چه از نظر جمعیتی و چه مالی - که تحت فشار بودند - طوری سازمان‌دهی کند که در میان اکثریت سنی مضمحل نشوند.

همچنین امام صادق علیه السلام نمادهایی را برای معرفی سازمان شیعه بیان کرد. حضرت ورع، تقوا، راست‌گویی، خوش‌زبانی و خلق نیکو را به‌عنوان نمادی برای شیعیان بیان کرد^۳ تا بدین‌وسیله اقلیت شیعه معرفی شود. ایشان مهم‌ترین نماد را پیروی شیعیان از امام خود دانست^۴ و فرمود: «دروغ گفته است کسی که می‌پندارد از شیعیان ما است، ولی چنگ به ریسمان دیگران می‌زند».^۵

بنابراین بررسی و تحلیل محتوای حدیث زینت نشان داد که بسترشناسی تاریخی نقش بسیار مهمی در تحلیل دقیق محتوای حدیث داشته و با توجه به این تحلیل‌ها می‌توان به علت صدور حدیث دست‌یافت، زیرا امام در شرایط خاص زمانی و مکانی قرار داشت و هدف اصلی ایشان حفظ و صیانت از شیعه در مقابل انحرافات موجود در زمان خود بود که به‌طور دائم شیعیان را تهدید می‌نمود.^۶

نتیجه

دوران امامت امام صادق علیه السلام متمایز با دوران ائمه قبل از خود بود زیرا عواملی همچون تزلزل بنی‌امیه، به قدرت رسیدن بنی‌عباس، مدت امامت حضرت، جایگاه اجتماعی ایشان در میان اهل سنت، وجود

۱. رک: آقائوری، *امامان شیعه و وحدت اسلامی*، ص ۲۲۶ به بعد.

۲. کلینی، *اصول الکافی*، ج ۲، ص ۱۵۴.

۳. صدوق، *امالی*، ص ۴۰۰.

۴. محمدی ری‌شهری، *منتخب میزان الحکمة*، ص ۲۸۵.

۵. صدوق، *امالی*، ص ۴۵.

۶. جعفریان، «روش ابن حزم در نقد اخبار تاریخی»، *حوزه و پژوهش*، ۱۳۸۲، ص ۳۲۵.

برخی از قیام‌ها، وجود تضارب آرا و افکار و عمل به تقیه، وضعیت ویژه‌ای را برای امام رقم زد و فرصت‌های استثنایی برای امام صادق علیه السلام فراهم نمود که برای ائمه دیگر کمتر فراهم شد. از طرف دیگر این دوران دارای آسیب‌های اجتماعی همچون وجود غالیان، عدم هم‌زیستی مسالمت‌آمیز شیعیان با دیگران و بی‌توجهی یا عدم آگاهی برخی از شیعیان به حساسیت‌های زمانه بود که موجب تفرقه و به خطر افتادن آبروی شیعه و همین‌طور باعث تخریب هویت و چهره واقعی و اصیل شیعه گردید.

امام صادق علیه السلام با توجه به آسیب‌های اجتماعی موجود و فرصت‌های به‌دست‌آمده، مجموعه اقداماتی را انجام داد که یکی از این اقدامات بیان حدیث زینت بود. حضرت با بیان حدیث زینت اقدام به حفظ و بازسازی شیعه، تحقق هم‌زیستی مسالمت‌آمیز بین مسلمانان و سازمان‌دهی اقلیت شیعی در میان اکثریت سنی نمود. ایشان در جهت حفظ هویت شیعیان، آنان را از ارتباط با معاندین نهی نمود و چهره واقعی آنان را برای شیعیان آشکار کرد و حتی آنان را بدتر از کفار و مجوس دانست. همچنین شیعیان را به مشارکت اجتماعی تشویق کرد تا آنان به وظایف اجتماعی عمل نمایند و از امتیازات اجتماعی بهره‌مند گردند و برای تمایز شیعیان از غیرشیعه، به انجام معیارهای رفتاری در جامعه تشویق نمود.

امام صادق علیه السلام برای ایجاد وحدت و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز شیعیان با دیگران، به مشارکت اجتماعی، عمل به تقیه، وفای به عهد، امانت‌داری، راست‌گویی و غیره تشویق نمود و این اعمال را زمینه‌ساز هم‌زیستی مسالمت‌آمیز دانست که در پی آن امنیت اجتماعی، برطرف شدن نیازها در جامعه، وحدت و غیره محقق می‌شود که مایه زینت امام و شیعیان است. حضرت برای سازمان‌دهی اقلیت شیعه در درون اکثریت سنی، حدودمرزی برای شیعه و سنی قائل نشد و آنان را به مشارکت اجتماعی با اهل سنت توصیه نمود. در واقع هدف امام این بود که شیعه را از قرار گرفتن در حاشیه دور کند تا احساس ضعف نکنند و آسیب‌پذیری آنان کاهش یابد و بتوانند بر اکثریت سنی غلبه پیدا کنند تا در صورت تهدید از سوی مذاهب دیگر، مضمحل نشوند. امام نمادهای رفتاری را برای سازمان شیعه تعریف نمود تا از دیگر سازمان‌ها شناخته‌شده و به ترویج معارف خود پردازند. بنابراین روشن شد که بسترشناسی تاریخی، نقش بسیار مهمی در تحلیل محتوای حدیث داشته و بدون آن امکان خطا در دستیابی به نتیجه بسیار زیاد است.

منابع و مأخذ

۱. آقابخشی، علی و مینو افشاری، فرهنگ علوم سیاسی، تهران، چابهار، ۱۳۸۳.
۲. آقائوری، علی، امامان شیعه و وحدت اسلامی، قم، انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۸۷.

۳. ابن ابی حاتم، عبدالرحمن بن محمد، *الجرح والتعديل*، حیدرآباد دکن، ۱۳۷۱ ق / ۱۹۵۲ م.
۴. ابن حبان، محمد، *مشاهیر علماء الامصار*، به کوشش م. فلاشهمر، قاهره، ۱۳۷۹ ق / ۱۹۵۹ م.
۵. ابن سعد، محمد، *الطبقات الکبیر*، به کوشش لیدن، سترستین، ۱۳۲۵ ق / ۱۹۰۷ م.
۶. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، *البدایة و النهایة*، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۷ ق.
۷. ابن معین، یحیی بن معین، *تاریخ یحیی بن معین*، مصحح احمد محمد، مکه، مرکز البحث العلمی التراث الاسلامی، ۱۳۹۹ ق.
۸. الهامی، داود، *سیری در تاریخ تشیع*، قم، مکتب اسلام، ۱۳۷۵.
۹. ابوالفرج اصفهانی، علی بن حسین، *مقاتل الطالبین*، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۹ ق.
۱۰. اربلی، علی بن عیسی، *کشف الغمہ*، تبریز، بنی هاشمی، ۱۳۸۱.
۱۱. اشعری، سعد بن عبدالله، *المقالات و الفرق*، مصحح محمدجواد مشکور، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۰، چاپ دوم.
۱۲. امین، محسن، *سیره معصومان*، ترجمه حجتی کرمانی، تهران، سروش، ۱۳۷۶.
۱۳. بهروز لک، غلامرضا، «اسلام سیاسی و جهانی شدن»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ش ۱۳، بهار ۱۳۸۵.
۱۴. پیشوایی، مهدی، *سیره پیشوایان*، قم، مؤسسه امام صادق علیه السلام، چاپ یازدهم، ۱۳۸۲.
۱۵. جاحظ، عمرو بن بحر، *رسائل جاحظ ارسال الأدبیه*، بیروت، دار و مکتبه الهلال، ۲۰۰۲ م.
۱۶. جعفری، محمدحسین، *تشیع در مسیر تاریخ*، تهران، دفتر نشر اسلامی، ۱۳۸۲.
۱۷. جعفریان، رسول، «روش ابن حزم در نقد اخبار تاریخی»، *حوزه و پژوهش*، ش ۱۳ و ۱۴، ۱۳۸۲.
۱۸. جعفریان، رسول، *حیات فکری سیاسی امامان شیعه*، قم، انصاریان، چاپ دهم، ۱۳۸۶.
۱۹. حافظ مزی، یوسف بن عبدالرحمن، *تهذیب الکمال*، به کوشش بشار عواد معروف، بیروت، ۱۴۰۴ ق / ۱۹۸۴ م.
۲۰. حر عاملی، محمد بن حسن، *وسائل الشیعه*، مصحح مؤسسه آل البيت، قم، انتشارات مؤسسه آل البيت، الطبعة الاولى، ۱۴۰۹ ق.
۲۱. حلّی، حسن بن یوسف، *ترتیب خلاصة الاقوال فی معرفة علم الرجال*، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱.
۲۲. حیدر، اسد، *امام صادق علیه السلام و مذاهب چهارگانه*، ترجمه حسن یوسفی اشکوری، بیروت، دارالتعارف، ۱۴۲۲ ق.

۲۳. دینوری، ابن قتیبه، *الامامة و السياسة*، تحقیق علی شیری، قم، انتشارات شریف رضی، ۱۴۱۳ ق.
۲۴. ذهبی، محمد بن احمد، *سیر اعلام النبلاء*، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۴ ق.
۲۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *مفردات فی غریب القرآن*، تحقیق سید گیلانی، تهران، المكتبة المرتضویة، بی تا.
۲۶. رستمیان، محمدعلی، «ائمه علیهم السلام منادی هم‌زیستی مسالمت‌آمیز»، *مجله هفت آسمان*، پاییز ۱۳۸۹، شماره ۴۷.
۲۷. سهمی، حمزه بن یوسف، *تاریخ جرجان*، بیروت، عالم‌الکتب، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ق یا ۱۹۸۷ م.
۲۸. شهرستانی، ابی‌الفتح محمد، *ملل و نحل*، بیروت، دارالمعرفه و للطباعة و النشر، چاپ سوم، ۱۳۷۹.
۲۹. شهیدی، سید جعفر، *زندگانی امام صادق جعفر بن محمد علیه السلام*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۴.
۳۰. صاحب بن عباد، اسماعیل بن عباد، *المحیط فی الفقه*، بیروت، عالم‌الکتب، ۱۴۱۴ ق.
۳۱. صدوق، محمد بن علی، *امالی*، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶.
۳۲. صدوق، محمد بن علی، *من لا یحضره الفقیه*، محقق و مصحح علی‌اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۳ ق.
۳۳. صفایی، سید احمد، *هشام بن حکم مدافع حریم ولایت*، تهران، نشر آفاق، ۱۳۵۹.
۳۴. صفری فروشانی، نعمت‌الله، *خالیان*، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۸.
۳۵. صفری فروشانی، نعمت‌الله، *نقش تقیه در استنباط*، قم، بوستان کتاب، چاپ دوم، ۱۳۹۴.
۳۶. طباطبایی بروجردی، حسین، *جامع احادیث الشیعه فی احکام الشریعة*، تهران، المطبعة المساحة، ۱۳۸۰ ق.
۳۷. طبری، محمد بن جریر، *تاریخ طبری*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، اساطیر، چاپ چهارم، ۱۳۷۱.
۳۸. طریحی، فخرالدین، *مجمع البحرین*، تهران، کتاب‌فروشی مرتضوی، ۱۴۱۶ ق.
۳۹. طقوش، محمدسهیل، *دولت عباسیان*، ترجمه حجت‌الله جودکی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ دهم، ۱۳۹۵.
۴۰. طوسی، محمد بن حسن، *امالی*، قم، اندیشه هادی، ۱۳۸۸.
۴۱. عضدانلو، حمید، «درآمدی بر گفتمان یا گفتمانی درباره گفتمان»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، شماره ۱۰۴ - ۱۰۳، ۱۳۷۵.

۴۲. فراهیدی، خلیل بن احمد، *العین*، قم، هرت، ۱۴۱۰ ق.
۴۳. قیومی، محمد ابراهیم، *الخوارج و المرجئه*، قاهره، دارالفکر العربی، ۱۴۲۳ ق.
۴۴. کریمی نیا، محمدمهدی، «ادیان الاهی و هم زیستی مسالمت آمیز»، *رواق اندیشه*، ۱۳۸۲، ش ۲۶.
۴۵. کشی، محمد بن عمر، *رجال کشی - إختیار معرفة الرجال*، مشهد، ۱۴۰۹ ق.
۴۶. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، *اصول الکافی*، ترجمه مصطفوی، تهران، کتابفروشی علمیه اسلامی، ۱۳۶۹.
۴۷. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، *اصول الکافی*، قم، دار الحدیث للطباعة والنشر، بی تا.
۴۸. گیلانی، عبدالرزاق، *مصباح الشریعه*، تهران، صدوق، ۱۳۶۶.
۴۹. مجلسی، محمداقرا، *بحار الانوار*، مصصح معی از محققین، بیروت، دار احیاء التراث العربی، الطبعة الثانية، ۱۴۰۳ ق.
۵۰. محمدی ری شهری، محمد، *منتخب میزان الحکمه*، ترجمه شیخی حمیدرضا، قم، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۸۸.
۵۱. محمدی ری شهری، محمد، *منتخب میزان الحکمة*، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دار الحدیث، ۱۳۸۸.
۵۲. مسعودی، علی بن الحسین، *مروج الذهب و معادن الجواهر*، تحقیق اسعد داغر، قم، دار الهرة، الطبعة الثانية، ۱۴۰۹ ق.
۵۳. مطهری، مرتضی، *نظام حقوق زن در اسلام*، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۳.
۵۴. مطهری، مرتضی، *یادداشت‌های استاد مطهری*، قم، صدرا، ۱۳۸۲.
۵۵. مفید، محمد بن محمد، *رسالة المتعة*، قم، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ق.
۵۶. مکارم شیرازی و دیگران، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیة، ۱۳۷۵.
۵۷. نجاشی، ابوالعباس احمد بن علی بن احمد بن عباس، *رجال نجاشی*، تحقیق سید موسی شبیری زنجانی، قم، مؤسسه نشر اسلامی، چاپ ششم، ۱۴۱۸ ق.
۵۸. *نهج البلاغه*، ترجمه محمد دشتی، قم، نشر بیت الاحزان، ۱۳۸۵.
۵۹. نوبختی، حسن بن موسی، *فوق نوبختی*، ترجمه محمدجواد مشکور، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶۱.
۶۰. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب بن جعفر بن وهب، *تاریخ الیعقوبی*، بیروت، دار صادر، بی تا.
۶۱. هاشم معروف حسنی، *سيرة الائمة الاثنی عشر*، نجف، المكتبة الحیدریة، ۱۳۸۲ ق.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی